ગ્રંથમાલિકા 'ધાર્મિક કૃતિ' : શ્રાદ્ધ - ખંડ ૨

શ્રાદ્ધમાંની કૃતિઓ પાછળનું અધ્યાત્મશાસ્ત્ર

(Science underlying various actions in Shraddha - Gujarati)

ગ્રંથનું મનોગત

હિંદુ ધર્મએ કહેલા ઈશ્વરપ્રાપ્તિના મૂળભૂત સિદ્ધાંતોમાંથી એક એટલે 'દેવઋણ, ઋષિઋણ, પિતૃઋણ અને સમાજઋણ આ ચાર ઋણો ચૂકવવાં' એમ છે. આમાંથી પિતૃઋણ ચૂકતું કરવા માટે 'શ્રાદ્ધ' આવશ્યક હોય છે. માતા-પિતા તેમજ નિકટવર્તીઓનો મૃત્યુ પછીનો પ્રવાસ સુખકારી અને ક્લેશવિરહિત થાય અને તેમને સદ્‌ગતિ મળવા માટેનો સંસ્કાર એટલે જ 'શ્રાદ્ધ.' શ્રાદ્ધમાંના મંત્રોચ્ચારમાં પિતરોને ગતિ આપવાની સૂક્ષ્મ શક્તિ સમાયેલી હોય છે. શ્રાદ્ધમાં પિતરોને હવિર્ભાગ આપવામાં આવ્યો હોવાથી તેઓ સંતુષ્ટ થાય છે. તેનાથી ઊલટું શ્રાદ્ધ ન કરવાથી પિતરોની ઇચ્છા અતૃપ્ત રહેવાથી, તેમજ આવા વાસનાયુક્ત પિતરો અનિષ્ટ શક્તિઓના નિયંત્રણમાં જઈને તેમના દાસ (ગુલામ) થવાથી અનિષ્ટ શક્તિઓએ પિતરોના માધ્યમ દ્વારા કુટુંબીઓને ત્રાસ દેવાની શક્યતા વધારે હોય છે. શ્રાદ્ધને કારણે પિતરોની આ ત્રાસમાંથી મુક્તતા થઈને આપણું જીવન પણ સુસહ્ય બને છે.

શ્રાદ્ધનું આટલું મહત્ત્વ હોવા છતાં પણ આજે હિંદુઓમાંનો ધર્મશિક્ષણનો અભાવ, તેમનો અધ્યાત્મ પરનો અવિશ્વાસ, તેમની વિચારધારા પર પશ્ચિમી સંસ્કૃતિના આંધળાં અનુકરણના બાઝેલા થર ઇત્યાદિને કારણે શ્રાદ્ધવિધિ દુર્લક્ષિત રહ્યો અથવા અવાસ્તવિક અવ્યાજબી કર્મકાંડ તરીકે ગણવામાં આવી રહ્યો છે. તેથી જ અન્ય સંસ્કારો જેટલો જ 'શ્રાદ્ધ' સંસ્કાર પણ અત્યાવશ્યક શા માટે છે, તે વિશદ કરવું અગ્રક્રમ ધરાવે છે.

શ્રાદ્ધનું મહત્ત્વ, લાભ, પ્રકાર, શ્રાદ્ધ કરવાના સંદર્ભમાંના વિધિનિષેધ જેવું મૂળભૂત જ્ઞાન 'શ્રાદ્ધનું મહત્ત્વ અને શાસ્ત્રીય વિવેચન' નામક ગ્રંથમાં આપ્યું છે. પ્રસ્તુત ગ્રંથની વિશિષ્ટતા એટલે, આમાં શ્રાદ્ધમાંની વિવિધ કૃતિઓ પાછળની બુદ્ધિની પેલેપારની અધ્યાત્મશાસ્ત્રીય કારણમીમાંસા સ્પષ્ટ કરી છે. તેને કારણે શ્રાદ્ધ વિશેની સત્યતા તો ગળે ઉતરે છે જ, એ સિવાય શ્રાદ્ધ વિશેના વિકલ્પો દૂર થવામાં પણ સહાયતા થાય છે. શ્રાદ્ધ માટે પાંચ બ્રાહ્મણોને શા માટે બોલાવવા, શ્રાદ્ધવિધિમાં દર્ભ, કાળા તલ, તુલસી અને ભાંગરાનો ઉપયોગ શા માટે કરવો, શ્રાદ્ધમાં લાલ રંગનાં ફૂલો વર્જ્ય શા માટે છે, શ્રાદ્ધમાં ચોખાની ખીર શા માટે કરે છે, દેવતા અને પિતરને નૈવેદ્ય ધરાવવાની પદ્ધતિનું શાસ્ત્ર શું છે આના જેવા અનેક પ્રશ્નોના ઉત્તરો આ ગ્રંથમાં આપવા સાથે જ, શ્રાદ્ધને કારણે પિતરોને સદ્‌ગતિ મળી, એમ ઓળખવાના સંદર્ભમાંનાં પણ કેટલાંક લક્ષણો અને અનુભૂતિઓનો સમાવેશ કર્યો છે.

સનાતનના સાધકોને ઈશ્વરી કૃપાથી પ્રાપ્ત થયેલું આ જ્ઞાન આગળના સ્તર પરનું હોવાથી સર્વસામાન્ય લોકોને સમજવામાં થોડું અઘરું છે. એમ હોવા છતાં જિજ્ઞાસા અને તાલાવેલી હોય તો જ્ઞાનનું આકલન થવામાં સહાયતા થશે.

આ ગ્રંથનો અભ્યાસ કરવાથી આપણા મહાન ઋષિમુનિઓએ આપેલા 'શ્રાદ્ધ'રૂપી અણમોલ સંસ્કૃતિધનનો

વારસો જાળવવાની સદબુદ્ધિ સહુકોઈને થાય, તેમજ શ્રાદ્ધવિધિ શ્રદ્ધાપૂર્વક કરવાનું ફાવીને આપણા પૂર્વજોની, તેમજ પોતાની પણ ઉન્નતિ સાધ્ય થાય, એ જ શ્રી ગુરુચરણોમાં પ્રાર્થના. – **સંકલક**

અનુક્રમણિકા

(કેટલાક વિશિષ્ટતાપૂર્ણ સૂત્રો [મુદ્દાઓ] '*' ચિહ્નથી દર્શાવ્યાં છે.)

૧. શ્રાદ્ધ કરવાના સંદર્ભમાંની કૃતિઓ **૨૦**

૧ અ. શ્રાદ્ધકર્તા અને શ્રાદ્ધભોક્તા માટે રહેલાં વિધિનિષેધ અને તેની પાછળનું શાસ્ત્ર ૨૦

૧ આ. શ્રાદ્ધ સંકલ્પ પહેલાં દ્વારલોપનો વિચાર કરવો આવશ્યક હોવો ૨૪

૧ આ ૧. શ્રાદ્ધવિધિમાં પિતા, દાદા અને પરદાદા એવી ત્રણ જ પેઢીઓનો ઉલ્લેખ કર્યો જવો અને તેની પહેલાંની પેઢીઓને શ્રાદ્ધમાં પિંડદાન ન હોવું ૨૪

૧ ઇ. પિતા જીવિત હોય તેમણે શ્રાદ્ધ ઇત્યાદિ વિધિ દરમિયાન વાળ ઉતારવાની આવશ્યકતા ન હોવી ૨૪

૧ ઇ ૧. ૫૦ ટકા કરતાં વધારે આધ્યાત્મિક સ્તર ધરાવનારો દીકરો શ્રાદ્ધવિધિમાં કેશવપન ન કરે, તો પણ વિધિનો લાભ થવો ૨૫

૧ ઈ. સર્વ સામાન્ય રીતે શ્રાદ્ધકર્મ કેવો હોય છે ? ૨૬

૨. શ્રાદ્ધકર્મમાંની કૃતિઓ પાછળનું અધ્યાત્મશાસ્ત્ર **૨૯**

૨ અ. શ્રાદ્ધમાં જનોઈ જમણા ખભે (અપસવ્ય) શા માટે લેવી ? ૨૯

૨ આ. શ્રાદ્ધકર્મ કરતી વેળાએ પિતરોનું નામ અને ગોત્રના કેવળ ઉચ્ચારથી જ તેમને શ્રાદ્ધમાંનું હવ્ય કેવી રીતે મળે છે ? ૩૧

૨ ઇ. દેવપૂજામાંની કૃતિઓ ઘડિયાળના કાંટાની દિશામાં અને તે જ કૃતિઓ શ્રાદ્ધમાં ઊલટી દિશામાં શા માટે કરવી ? ૩૧

૨ ઈ. શ્રાદ્ધના સમયે બ્રાહ્મણ દેવસ્થાને પૂર્વાભિમુખ અને પિતૃસ્થાને ઉત્તરાભિમુખ બેસવા પાછળનું શાસ્ત્ર શું છે ? ૩૨

૨ ઉ. શ્રાદ્ધના દિવસે કેળું ડીંટાની બાજુથી છોલવાનું મહત્ત્વ શું છે ? ૩૩

૨ ઊ. શ્રાદ્ધના સમયે બ્રાહ્મણોને પીરસેલી પત્રાવળી ફરતે ભસ્મથી વર્તુળ દોરવા પાછળનું શાસ્ત્ર શું ? ૩૪

૨ એ. શ્રાદ્ધમાં પિતર અને દેવતાને અન્ન નિવેદન કરવાની કૃતિઓનું શાસ્ત્ર ૩૪

૨ એ ૧. શ્રાદ્ધવિધિમાંના દેવતાઓને અન્ન નિવેદન કરવું ૩૪

૨ એ ૨. શ્રાદ્ધવિધીમાં પિતરોને અન્ન નિવેદન કરવું ૩૭

૨ એ ૩. શ્રાદ્ધવિધિમાં દેવતા અને પિતરને અન્નનિવેદન કરવાની પ્રક્રિયામાંની ગુણવિશિષ્ટતાઓ ૪૦

૨ ઐ. શ્રાદ્ધમાંનું બ્રાહ્મણભોજન ૪૦

૨ ઐ ૧. શ્રાદ્ધભોજનમાં મૃત વ્યક્તિને ભાવતા પદાર્થો કરવા શું ? શ્રાદ્ધમાં બ્રાહ્મણભોજન સમયે પિતરબ્રાહ્મણો જો કોઈ વિશિષ્ટ પદાર્થ માંગે તો તે પીરસવો કે નહીં ? ૪૦

૨ ઐ ૨. શ્રાદ્ધવિધિમાં બ્રાહ્મણ દેવસ્થાને પૂર્વ દિશા ભણી મોઢું કરીને ભોજન કરતી વેળાએ થનારી સૂક્ષ્મમાંની પ્રક્રિયાનું ચિત્ર ૪૧

૨ ઐ ૩. શ્રાદ્ધવિધિમાં બ્રાહ્મણ પિતૃસ્થાન પર ઉત્તર દિશા ભણી મોઢું કરીને ભોજન કરતી વેળાએ થનારી સૂક્ષ્મમાંની પ્રક્રિયાનું ચિત્ર ૪૩

૨ ઐ ૪. શ્રાદ્ધમાં પિતરોને આપેલું અન્ન તેમને કેવી રીતે પહોંચે છે ? ૪૪

૨ ઐ ૫. બ્રાહ્મણે જમેલું અથવા હોમાગ્નિમાં અર્પણ કરેલું અન્ન પિતરોને કેવી રીતે પહોંચે છે ? ૪૫

૨ ઐ ૬. શુદ્ધિશ્રાદ્ધમાં બ્રાહ્મણભોજન જમાડવાથી આપણા શારીરિક ત્રાસ દૂર કેવી રીતે થાય છે ? ૪૬

૨ ઓ. પિંડદાન કરવા પાછળનું અધ્યાત્મશાસ્ત્ર ૪૭

૨ ઓ ૧. શ્રાદ્ધમાં ભાતનું પિંડદાન શા માટે કરવું ? ૪૭

૨ ઓ ૨. પિંડ માટે સર્વ અન્નમાંનો થોડો થોડો ભાગ લેવા પાછળનું શાસ્ત્ર શું છે ? ૪૭

૨ ઓ ૩. પિંડ મધ સાથે શા માટે આપવો ? ૪૮

૨ ઓ ૪. પિંડરૂપી અન્ન દર્ભ પર કેમ અર્પણ કરવામાં આવે છે ? ૪૮

૨ ઓ ૫. વાસનાયુક્ત લિંગદેહ ગર્ભ ભણી આકર્ષિત થઈ તેના માધ્યમથી જન્મ લેવાની શક્યતા હોવાથી ગર્ભવતીએ પિંડ ન જોવો ૫૧

૨ ઓ ૬. મંગળકાર્ય પછી પિંડદાન વર્જ્ય શા માટે છે ? ૫૧

૨ ઓ ૭. શ્રાદ્ધમાં આપેલું અન્ન પિતરોને કેટલા સમય સુધી પૂરે છે ? ૫૨

૨ ઓ ૮. શ્રાદ્ધને દિવસે અતિથિને ભોજન આપવું ઉપયુક્ત હોવું ૫૨

૨ ઓ ૯. શ્રાદ્ધભોજનનું પ્રાયશ્ચિત ૫૩

૨ ઓ ૧૦. બ્રાહ્મણોને કરવાનું દાન ૫૪

૨ ઓ ૧૧. શ્રાદ્ધસંપાત (એકથી વધારે શ્રાદ્ધ સાથે આવવા) થાય તો શ્રાદ્ધ કેવી રીતે કરવું? ૫૫

२ ओ १२. अन्य श्राद्ध विशेना शास्त्रीय निर्णय ५६

२ ओ १३. श्राद्धविधि मनथी करवांनुं महत्त्व ५८

२ औ. श्राद्धमांनी विविध कृतिओनुं सूक्ष्म-परीक्षण ५९

૩. શ્રાદ્ધને કારણે પિતરોને સદ્‌ગતિ મળી, એ ઓળખવા માટેના લક્ષણો **૬૨**

૪. શાસ્ત્ર અનુસાર શ્રાદ્ધકર્મ ન કરવાથી થનારી હાનિ **૬૩**

૪ અ. શાસ્ત્ર પ્રમાણે તે તે દિવસે તે તે શ્રાદ્ધવિધિ કરવો આવશ્યક છે; તેમ ન કરવાથી લિંગદેહ માંત્રિકોના નિયંત્રણમાં જવાની શક્યતા હોવી ૬૩

૪ આ. આર્ય સમાજની પદ્ધતિ અનુસાર નહીં, જ્યારે સનાતન ધર્મ અનુસાર શ્રાદ્ધ કરવાથી લિંગદેહને તે તે સમયે લાભ થવો ૬૪

૫. શ્રાદ્ધ કરવાંમાં અડચણ આવે તો તે દૂર કરવાનાં માર્ગ **૬૫**

૫ અ. શ્રાદ્ધવિધિ માટે બ્રાહ્મણ ઉપલબ્ધ ન હોય, તે માટે ઉપાય એટલે બીજી પદ્ધતિથી શ્રાદ્ધ કર્યુ તો એનાથી ફાયદો થાય છે શું ? ૬૭

૫ આ. શ્રાદ્ધ કરવા માટે અસમર્થ રહેલાએ કેવળ અંતઃસ્થ તાલાવેલીથી ભાવપૂર્ણ પ્રાર્થના કરવાથી પણ તેને શ્રાદ્ધનું ફળ મળવું ૬૭

૬. શ્રાદ્ધની મર્યાદા **૬૮**

૭. સર્વસામાન્ય વ્યક્તિનું શ્રાદ્ધ, શક્તિ-ઉપાસકોનો આરાધના વિધિ, સંતોનો જન્મોત્સવ અને સંતોની પુણ્યતિથિ **૬૮**

૮. પૂર્વજોને સદ્‌ગતિ મળવી અને અતૃપ્ત પૂર્વજોના ત્રાસથી રક્ષણ થવું આ સંદર્ભમાં શ્રાદ્ધવિધિ પ્રમાણે જ દત્તના નામજપનું મહત્ત્વ **૭૦**

૮ અ. પૂર્વજ જો વધારે પ્રમાણમાં અનિષ્ટ શક્તિઓના રૂપમાં ભોગ ભોગવી રહ્યા હોય તો શ્રાદ્ધના ભોજન પછી ઊલટી, ઝાડા જેવા ત્રાસ થવા અને તેના પરનો ઉપાય એટલે દત્તનો નામજપ ૭૦

૮ આ. દત્તના જપથી પૂર્વજોના ત્રાસ સામે રક્ષણ કેવી રીતે થાય છે ? ૭૦

૮ ઇ. પૂર્વજોના ત્રાસની તીવ્રતા અનુસાર કરવાનો દત્તનો નામજપ ૭૧

૮ ઈ. પિતૃપક્ષમાં દત્તનો નામજપ કરવાનું મહત્ત્વ ૭૧

૮ ઉ. દત્તના નામજપથી આવેલી કેટલીક અનુભૂતિ ૭૧

૮ ઉ ૧. દત્તના નામજપથી સ્વપ્નામાં નાગરૂપમાં દેખાનારાં પૂર્વજ દેખાવા બંધ થવા ૭૧

૮ ઉ ૨. દત્તના નામજપને સમયે આંખ બંધ કરીને બેસવાંથી ઘરમાંથી ખૂબ લોક બહાર પડે છે એવું દેખાવું અને ત્યાર પછી નામજપ મનથી થવું ૭૨

૮ ઉ ૩. દત્તનું નામજપ કરતી સમયે પૂર્વજ દેખાવા, સાધિકા જે જપ

	કરતી હતી તે નામજપથી તે સમાધાની રહેલાં તેને દેખાવા અને તેમણે માથાં પર હાથ મકીને તેને આર્શીવાદ આપવા	૭૨
૮ ઉ ૪.	પિતૃપક્ષમાં દત્તનું જપ કરવાંથી આવેલી કેટલીક અનુભૂતિઓ	૭૩